

جایگاه فقه امامیه و اسناد فراملی در حمایت از حقوق کودک نسبت به کار و تأدیب: رویکرد تطبیقی

۱. زهت پاک ساز: گروه الهیات، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران

۲. مصطفی باقری*: گروه الهیات، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران

۳. زهره شعاعی: گروه الهیات، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران

* ایمیل نویسنده مسئول: 0453623425@iau.ir

چکیده

تبیین مفهوم تنبیه و مجازات بدنی به طور عام و تنبیه بدنی کودکان به طور خاص در نظام حقوق بشر چیست و مصادیق آن کدامند؟ آنچه از خلال مباحث مربوط به طرح موضوع مجازاتهای بدنی در دکترین و نظام بین‌المللی حقوق بشر درمی یابیم این است که این مفهوم ارتباط تنگاتنگ و نزدیکی با مفاهیم شکنجه، رفتارهای بی‌رحمانه، رفتارهای غیرانسانی و مجازاتهای تحقیرآمیز دارد و حتی در پرتو اسناد مربوط به ممنوعیت شکنجه و رفتارهای غیرانسانی است که نظام بین‌المللی حقوق بشر ممنوعیت مجازاتهای بدنی را بیان کرده و توسعه داده است. علاوه بر تشابه مفهومی، از نظر مصداق نیز به اصطلاح منطقی بین این مفاهیم نسبت عام و خاص من وجه برقرار است. از این رو تبیین مفاهیمی چون شکنجه، رفتارهای غیرانسانی و تحقیرآمیز نیز جهت روشن شدن موضوع اصلی بحث امری اجتناب‌ناپذیر بوده و کمک شایانی به روشن شدن جایگاه بحث تنبیه بدنی می‌نماید. از سوی دیگر به اتفاق فقها کودک اهلیت تصرف در مال خود و کار خود را دارد و نمی‌تواند برای انجام کار اجیر شود و همچنین جایز نیست کارفرما تحت هیچ عنوانی او را برای کار اجیر کند. در خصوص حمایت از کودکان کار در اصل ۹ اعلامیه جهانی حقوق کودک بدان اشاره شده «کودک باید در برابر هر گونه غفلت، ظلم و استثمار حمایت شود. کودک نباید به هر شکلی وسیله مبادله قرار گیرد». لذا در زمینه کار کودک نیز دیدگاه فقه پذیرفته شده است.

کلیدواژه‌گان: تنبیه و مجازات بدنی، شکنجه، رفتارهای غیرانسانی، اهلیت تصرف.

شبهه استناددهی: پاک ساز، زهت، باقری، مصطفی، و شعاعی، زهره. (۱۴۰۵). جایگاه فقه امامیه و اسناد فراملی در حمایت از حقوق کودک نسبت به کار و تأدیب: رویکرد تطبیقی. *فلسفه و اخلاق*,

۶(۲)، ۱-۲۰.

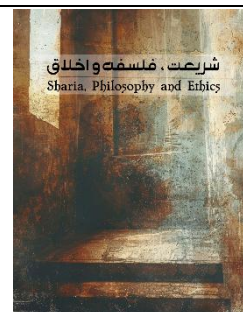
تاریخ ارسال: ۵ اسفند ۱۴۰۴

تاریخ بازنگری: ۴ خرداد ۱۴۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۳ خرداد ۱۴۰۵

تاریخ چاپ اولیه: ۱۳ تیر ۱۴۰۵

تاریخ چاپ نهایی: ۱ اسفند ۱۴۰۵

© ۱۴۰۵ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

The Position of Imami Jurisprudence and Transnational Instruments in the Protection of Children's Rights Regarding Labor and Discipline: A Comparative Approach

1. Nozhat Paksaz: Department of Theology, Ha.C., Islamic Azad University, Hamedan, Iran
2. Mostafa Bagheri*: Department of Theology, Ha.C., Islamic Azad University, Hamedan, Iran
3. Zohre Shoaee: Department of Theology, Ha.C., Islamic Azad University, Hamedan, Iran

*Corresponding Author's Email: 0453623425@iau.ir

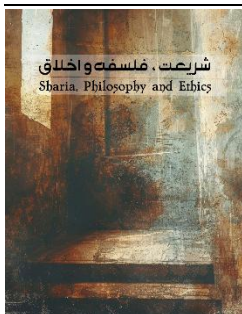
Abstract

What is the definition of punishment and corporal punishment in general, and corporal punishment of children in particular, within the human rights system, and what are its manifestations? What emerges from discussions concerning corporal punishment in the doctrine and the international human rights system is that this concept is closely associated with such notions as torture, cruel treatment, inhuman treatment, and degrading punishment. Indeed, it is primarily through instruments prohibiting torture and inhuman treatment that the international human rights system has articulated and progressively developed the prohibition of corporal punishment. In addition to their conceptual similarities, these notions also overlap in practice; from a logical perspective, they share a partially intersecting relationship. Consequently, clarifying concepts such as torture, inhuman treatment, and degrading treatment is indispensable for understanding the principal subject of this discussion and significantly contributes to clarifying the status of corporal punishment. On the other hand, according to the consensus of Imami jurists, a child lacks legal capacity to dispose of his or her property and labor and therefore cannot validly enter into a contract of hire. Likewise, it is not permissible for an employer, under any pretext, to employ a child through a hiring arrangement. Concerning the protection of working children, Principle 9 of the Universal Declaration of the Rights of the Child states that "the child shall be protected against all forms of neglect, cruelty, and exploitation. The child shall not be the subject of traffic in any form" (United Nations, 1959). Therefore, with respect to child labor, the position adopted in jurisprudence is largely consistent with the protective approach reflected in international instruments.

Keywords: *corporal punishment, physical punishment, torture, inhuman treatment, legal capacity to dispose of property and labor.*

How to cite: Paksaz, N., Bagheri, M., & Shoaee, Z. (2026). The Position of Imami Jurisprudence and Transnational Instruments in the Protection of Children's Rights Regarding Labor and Discipline: A Comparative Approach, *Sharia, Philosophy and Ethics*, 4(6), 1-20.

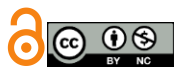
Submit Date: 24 February 2026

Revise Date: 25 May 2026

Accept Date: 03 June 2026

Initial Publish Date: 04 July 2026

Final Publish Date: 20 February 2027

© 2026 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

Extended Abstract

This study examines the position of Imami jurisprudence and transnational legal instruments in protecting children's rights in relation to labor and disciplinary punishment. The central problem arises from the need to reconcile two normative commitments: on the one hand, the value assigned to work, responsibility, and social participation, and on the other hand, the strict prohibition of exploitation, coercion, harm, and degrading treatment of children. In Islamic legal thought, labor is not rejected as such; rather, the decisive issue is whether the child possesses legal capacity, whether the work serves the child's welfare, and whether the arrangement exposes the child to physical, moral, educational, psychological, or social harm. Classical juristic discussions distinguish between the child's own legal capacity to enter a work contract and the authority of the guardian to manage the child's interests, while criminal-law literature similarly distinguishes between correction, discipline, punishment, and liability (4, 6, 9). Accordingly, the article adopts a comparative approach to clarify how the protection of working children and the regulation of disciplinary authority are addressed in Imami jurisprudence, Iranian law, and international child-rights instruments.

The first major finding concerns child labor. In Imami jurisprudence, the child is generally considered incapable of independently disposing of property and labor in a legally binding manner; therefore, the child cannot validly hire himself or herself out for work, and an employer may not employ the child without proper legal authority (5, 13). Where a guardian intervenes, the permissibility of the arrangement depends on the child's welfare. If the work is unlawful, harmful, degrading, physically burdensome, morally corrupting, or detrimental to education and development, the guardian has no authority to approve it, because guardianship is conditioned on benefit and the avoidance of harm (6). This view is consistent with the general principles of non-harm, prohibition of injustice, and protection of vulnerable persons. The same protective orientation appears in modern legal discussions of child victimization and juvenile vulnerability, where economic exploitation is treated as one of the most serious forms of harm imposed on children (1, 15). Thus, the jurisprudential approach does not deny work absolutely, but it rejects exploitative employment and treats the child's welfare as the controlling standard.

The second finding relates to the concept of discipline and corporal punishment. Linguistically and juridically, discipline refers to correction, training, moral formation, and limited restraint, while punishment in the strict penal sense presupposes legal responsibility and culpability (2, 4). Imami jurisprudence differentiates between adult punishment and the limited correction of a discerning child. Since children do not possess full criminal responsibility, they are not subject to the same penal sanctions imposed on legally accountable adults; instead, juristic discussions use the notion of discipline in restricted cases and under strict conditions (3, 8). The relevant authorities may include the father, paternal grandfather, competent judge, and, in limited educational contexts, the teacher acting under delegated authority (9, 11). However, this authority is not absolute. It must be directed toward education, moral correction, and prevention of harm, and it must remain proportionate to the child's age, understanding, physical condition, and welfare. The logic of Imami jurisprudence therefore rejects arbitrary violence, humiliating treatment, excessive force, and punishment detached from corrective purpose (3, 12).

The third finding concerns juvenile delinquency and responsibility. The article shows that Imami jurisprudence sharply distinguishes civil consequences from criminal liability. In civil matters, a child may be liable through the property system for damage caused by destructive acts, because certain legal effects do not depend on full criminal accountability (6). In criminal matters, however, children are exempt from the penal responsibility assigned to adults, because criminal punishment is grounded in maturity, reason, knowledge, intention, and choice (3, 10). This distinction is reflected in discussions of fixed punishments and discretionary sanctions: fixed punishments are not imposed on children, and discretionary punishment in the adult penal sense is also

inappropriate where the child lacks legal accountability (10, 11). At the same time, jurisprudence permits corrective intervention for discerning children when necessary to prevent repeated wrongdoing, protect public order, and guide the child toward moral reform (7, 14). Therefore, the child is neither treated as fully punishable nor left entirely without guidance; the legal response is educational, protective, and corrective rather than retributive.

The fourth finding is that transnational instruments and modern child-rights standards converge with many protective elements found in the jurisprudential framework, although they differ in terminology and scope. International instruments emphasize protection from neglect, cruelty, exploitation, trafficking, harmful employment, and work that damages health, education, or moral development. This corresponds to the jurisprudential principle that guardianship and employment arrangements are valid only when they serve the child's welfare and avoid harm (1, 9). In the field of discipline, however, international human rights discourse increasingly frames corporal punishment through concepts such as degrading treatment, cruel treatment, inhuman treatment, and torture, whereas Imami jurisprudence uses the language of discipline, correction, and educational guardianship. The comparative analysis therefore reveals both convergence and tension: convergence in the rejection of exploitation, cruelty, and harmful conduct, and tension regarding whether any limited form of physical discipline may remain lawful under controlled conditions (4, 15). The article also shows that Iranian labor law reflects a protective legislative policy by setting a minimum working age, requiring medical examinations for adolescent workers, limiting working hours, and prohibiting night work, overtime, dangerous work, and work harmful to health or morals (1).

In conclusion, the study demonstrates that both Imami jurisprudence and transnational child-rights instruments seek to protect the child from exploitation, harm, humiliation, and premature exposure to adult responsibilities, although they do so through different conceptual vocabularies. In relation to labor, the decisive standard in the jurisprudential framework is not the mere existence of work, but the child's legal capacity, welfare, protection from harm, and the legitimacy of guardianship. In relation to discipline, Imami jurisprudence recognizes corrective authority only within a limited educational framework and does not permit arbitrary, excessive, humiliating, or harmful violence. International instruments, by contrast, move toward an increasingly comprehensive prohibition of corporal punishment, especially where it overlaps with cruel, inhuman, degrading, or torturous treatment. The comparative result is that the strongest common ground lies in the protection of children from exploitation and abuse, while the principal area of divergence concerns the residual scope of lawful corrective discipline. The study concludes that any contemporary legal model inspired by these traditions should interpret guardianship, discipline, labor regulation, and juvenile responsibility through the superior interest of the child, the prohibition of harm, respect for human dignity, and the need to replace punitive responses with protective and educational measures.

از دیدگاه اسلام، کار و تلاش برای اداره زندگی از اهمیت بسیار بالایی برخوردار است. لیکن این امر موجب نمی‌شود که کودکان ضعیف و ناتوان دستاویز کار و بهره‌کشی قرار گیرند. متأسفانه یکی از روشن‌ترین و بی‌رحمانه‌ترین سوءاستفاده‌ها از کودکان، بهره‌کشی اقتصادی است که در شکل‌های مختلف، از قبیل سوءاستفاده برای تکدی‌گری، جیب‌بری، توزیع مواد مخدر و... ظاهر می‌گردد. حال چه باید کرد؟ چگونه می‌توان بین این دو مسئله، یعنی اهمیت کار و جلوگیری از سوءاستفاده از کار کودک و استثمار وی، جمع نمود؟ آیا باید از کار کودک ممانعت به عمل آورد و یا راه‌حل دیگری وجود دارد؟ بر اساس تازه‌ترین آمار منتشرشده توسط سازمان‌های بین‌المللی، هم‌اکنون در جهان حدود ۲۰۰ میلیون دختر و پسر بین ۵ تا ۱۴ ساله مشغول به کار هستند. به‌عنوان نمونه، تنها در کشور هند، بر اساس آمار رسمی، ۱۳ میلیون کارگر خردسال وجود دارد که برای کارهای سنگین و طاقت‌فرسا ساعتی ۱۴ سنت دستمزد دریافت می‌کنند. بهره‌کشی از کودکان در اشکال مختلف کار اجباری، بردگی، انواع کارهای سخت و زیان‌آور، کار خانگی بدون مزد، مشاغل سیاه و کاذب، قاچاق کودکان، همچنان رؤیاهای بشر را در ساختن جهان آینده عاری از تبعیض، فقر و خشونت در آغاز هزاره سوم برمی‌آشوبد. هم‌اکنون در مقیاس نابرابری سطح توسعه اقتصادی و اجتماعی کشورها، بی‌ثباتی سیاسی، جنگ، مهاجرت‌های اجباری و آوارگی، بی‌سوادی، فقر مزمن، موجبات استمرار بهره‌کشی از کودکان را فراهم ساخته‌اند. این عوامل در شرایط کنونی در برخی از مناطق جهان که در آنها فقر، بلایای طبیعی، بی‌ثباتی سیاسی و مناقشات درهم‌تنیده‌اند، بیش از همه کودکان بی‌پناه را در معرض بهره‌کشی قرار داده است. در بین ۴۹ کشور در حال توسعه، حدود ۳۵ درصد جمعیت جهان وجود دارد و در این کشورها قریب ۱۹ درصد کودکان واقع در سنین ۵ تا ۱۴ سالگی مشغول به کار می‌باشند (۱).

در این میان، در ایران، نظر به ممنوعیت کار اطفال کمتر از ۱۵ سال و با عنایت به جرم بودن استفاده از نیروی کار اطفال کم‌سن و سال، آمار رسمی و دقیقی وجود ندارد تا بتوان قاطعانه گفت که چه تعداد از افراد زیر ۱۵ سال به کار اشتغال دارند. با این وجود، سرشماری نفوس و مسکن سال ۱۹۹۶ حکایت از آن دارد که در این سال، در حدود یک میلیون و هشتصد هزار کودک ۱۰ تا ۱۸ ساله در بخش‌های صنعت، خرده‌فروشی، تعمیرات، حمل‌ونقل و صیادی، جهت کمک به اقتصاد خانواده به کار اشتغال داشته‌اند (۱). افزون بر این، اندکی بیش از ۴ درصد مشاغل در کشور را گروه سنی ۱۰ تا ۱۴ سال تشکیل می‌دهند؛ البته این آمار ناقص می‌باشد، زیرا از یک سو اشاره‌ای به شاغلان زیر ۱۰ سال ندارد و از سوی دیگر، شامل کودکان روستایی که در کشتزارها و مزارع و در کارگاه‌های قالبی‌بافی به کار مشغول‌اند، نمی‌باشد (۱).

مفهوم تأدیب و تنبیه در لغت و اصطلاح

تأدیب در لغت به معنی تعلیم، ریاضت نفس و کسب محاسن اخلاق است. همچنین، به معنی مجازات نمودن به جهت ارتکاب فعل ناپسند نیز به کار می‌رود (۲). در اصطلاح فقها، مقصود از تأدیب همان تعزیر است، یعنی مجازات کمتر از حد. لیکن کودکان همانند بزرگسالان مشمول مجازات تعزیر قرار نمی‌گیرند. به همین جهت، در روایات و عبارات فقها، در ارتباط با تعزیر کودکان از لفظ تأدیب استفاده شده که مقصود از آن مجازاتی خفیف و سبک‌تر از تعزیر بزرگسالان می‌باشد، به‌گونه‌ای که کودک را از انجام مجدد فعل ناپسند بازدارد. شهید ثانی در این باره می‌نویسد: «اگر کودک مرتکب عمل شنیع لواط شود، فاعل باشد یا مفعول، تأدیب می‌گردد و تأدیب در این گونه موارد به معنی تعزیر است» (۳).

در اصطلاح حقوق جزا، تأدیب عبارت است از واکنش مخصوص کیفری، در مقابل اعمال مجرمانه طفل و مجنون. به عبارت دیگر، مقصود از آن نوعی مجازات خفیف می‌باشد (4). همچنین، تنبیه به معنی کیفر انضباطی کودک و مجنون است (4).

دیدگاه اسلام نسبت به کار کودک

برای بررسی دیدگاه اسلام در مورد کار کودک، مناسب است چند صورت مورد بررسی قرار گیرد:

صورت اول: کودک خودش برای انجام کار اجیر شود: به اتفاق فقها، بلکه به ضرورت فقه، کودک اهلیت تصرف در مال خود و کار خود را، که به منزله مال است و تعهد مالی ایجاد می‌کند، ندارد. بنابراین، نمی‌تواند برای انجام کار اجیر شود. همچنین، جایز نیست کارفرما تحت هیچ عنوانی او را برای کار اجیر نماید، اعم از این که کاری که کودک برای انجام آن اجیر می‌شود حلال باشد یا حرام، آثار و تبعات مثبت داشته باشد یا منفی، سخت و مشکل باشد یا آسان و سبک.

در فرض مزبور، کارفرمایی که کودک را اجیر نماید و یا با هر عنوان دیگری او را وادار به انجام کار نماید، از جهت حکم تکلیفی مرتکب حرام شده و استحقاق تعزیر دارد، زیرا اجیر نمودن کودک بدون اجازه ولی شرعی او حرام است و فقها در مباحث فقهی اثبات نموده‌اند مرتکب حرام مستحق تعزیر می‌باشد. به عنوان نمونه، علامه حلی می‌نویسد: «در هر جرم و گناهی که شارع مقدس برای مجازات آن حدی تعیین ننموده، تعزیر واجب است» (5).

صورت دوم: ولی شرعی، کودک را اجیر قرار دهد. اگر ولی شرعی، اعم از پدر، جد پدری، وصی آن دو، قیم و حاکم، تحت عنوان اجاره و یا عناوین دیگری کودک ممیز را برای کاری که قادر به انجام آن است اجیر قرار دهد یا به او اذن دهد تا خود اجیر شود، این صورت خود به دو بخش تقسیم می‌شود.

قسم اول: ولی او را برای انجام کارهایی که شرعاً حرام است یا برای کودک ضرر دارد، اعم از ضرر جسمی، ادراکی، اخلاقی و اجتماعی، عاطفی و روانی و...، اجیر قرار دهد. بی‌تردید، ولی چنین حقی را ندارد و عمل او در فرض مزبور از جهت حکم تکلیفی حرام و از جهت حکم وضعی باطل است و برای مستأجر حقی ایجاد نمی‌کند. دلیل آن عبارت است:

الف) ولایت ولی در امور مالی و غیرمالی، به اتفاق فقها، مشروط به رعایت مصلحت کودک می‌باشد. بدیهی است در صورتی که کار برای کودک ضرر داشته باشد، اجیر نمودن وی برای انجام آن به مصلحت او نیست. حتی در صورتی که وجود ضرر و عدم آن مورد تردید باشد، جایز نیست ولی در این باره اقدام نماید. به عبارت دیگر، همان‌گونه که بعضی از فقها فرموده‌اند، در جواز تصرفات ولی در اموال کودک، احراز مصلحت شرط است و مصلحت واقعی که در ظاهر مورد تردید باشد کفایت نمی‌کند (6).

ب) در قرآن کریم آمده است: مادر و همچنین پدر حق ضرر زدن به کودک را ندارند. «لَا تُضَارُّ وَالِدَهُ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ». این آیه شریفه هر چند در مورد حکم رضاع و شیر دادن به نوزاد وارد شده، ولی اطلاق آن مسئله مورد بحث را نیز شامل می‌شود و از آن استفاده می‌شود که ضرر زدن به کودک در هر مورد، از جمله اجیر قرار دادن وی برای کاری که به مصلحت او نمی‌باشد، جایز نیست.

ج) قاعده لاضرر، با این توضیح که ولایت ولی بر کودک، حتی در موردی که برای او ایجاد ضرر نماید، شرعاً جعل نشده است. بنابراین، ولی حق ندارد در موردی که کار برای کودک ضرر دارد، او را وادار به انجام آن نماید.

د) اطلاق ادله حرمت ظلم، مسئله مورد بحث را شامل می‌شود، زیرا بی‌تردید وادار ساختن کودک برای کاری که ضرر بر اوست و پیامد منفی دارد، ظلم به وی می‌باشد و ظلم از نظر شرع، عقل و عرف حرام و مرتکب آن مجرم است. در این قسم نیز اگر ولی طفل با علم و آگاهی اقدام نماید، مستحق تعزیر می‌گردد.

قسم دوم: ولی، کودک را برای کاری که برای او ضرر ندارد و قادر به انجام آن می‌باشد، اجیر قرار دهد یا به او اذن دهد تا اجیر شود. مشهور فقها این قسم از کار کودک را مکروه می‌دانند (7).

مقررات خاص برای حمایت از کودک در قوانین کار جمهوری اسلامی ایران

الف) حداقل سن کار: در قانون کار جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۹۵۸، حداقل سن شروع به کار ۱۲ سالگی تعیین شده است، اما پس از پیروزی انقلاب، مجلس شورای اسلامی به پیروی از نظر فقها در تاریخ ۲۴/۰۹/۱۹۸۹ با تغییر موادی از آن، حداقل سن شروع به کار را ۱۵ سال تعیین نمود. در ماده ۷۹ این قانون آمده است: «به کار گماردن افراد کمتر از ۱۵ سال تمام ممنوع است». بنابراین، کسی که ۱۵ سال تمام نداشته باشد، کارگر شناخته نمی‌شود. به همین دلیل است که قانون کار عنوان «کودکان کارگر» را به کار نبرده، بلکه از عنوان «کارگر نوجوان» استفاده نموده است. ماده ۸۰ قانون مزبور می‌گوید: کارگری که سنش بین ۱۵ تا ۱۸ سال تمام باشد، کارگر نوجوان نامیده می‌شود. البته باید توجه داشت که ممنوعیت اشتغال کودکان نباید بهانه‌ای برای تضييع حقوق آنان باشد و اگر کارفرمایی چنین فردی را به کار گمارد، نوجوان مقصر نیست و نباید حقتش به این بهانه تضييع شود، بلکه ضمن ممانعت از ادامه کار او، باید حقوق گذشته‌اش پرداخت شود و کارفرما به مجازات‌های مقرر در قانون کار برسد.

ب) معاینات پزشکی: ماده ۸۰ قانون کار در این باره می‌گوید: «کارگر نوجوان در بدو استخدام باید توسط سازمان تأمین اجتماعی مورد آزمایش‌های پزشکی قرار گیرد». در ماده ۸۱ این قانون نیز آمده است: «آزمایش‌های پزشکی کارگر نوجوان حداقل باید سالی یک بار تجدید شود و مدارک مربوط در پرونده استخدامی وی ضبط گردد. پزشک درباره تناسب نوع کار با توانایی کارگر نوجوان اظهار نظر می‌کند و چنانچه کار مربوط را نامناسب بداند، کارفرما موظف است در حدود امکانات خود شغل کارگر را تغییر دهد».

فلسفه این دستور، یعنی لزوم انجام آزمایش‌های پزشکی، این است که اولاً احراز شود که نوجوان از لحاظ جسمی و روانی آمادگی کار را پیدا کرده است و ثانیاً کار پیشنهادشده به سلامتی او لطمه نمی‌زند. تجدید آزمایش‌ها در هر سال این خوبی را دارد که اگر در طول مدت سه سال، از ۱۵ تا ۱۸ سالگی، کارگر نوجوان آمادگی جسمی خود را از دست داد یا اثرات منفی کار روی وی مشاهده شد، کار او عوض می‌شود.

ج) ساعات کار: قانون کار در ماده ۸۲ مقرر می‌دارد: «ساعت کار روزانه کارگر نوجوان نیم ساعت کمتر از ساعت کار معمولی کارگران است. ترتیب استفاده از این امتیاز با توافق کارگر و کارفرما تعیین خواهد شد». برای این که استفاده از تخفیف روزانه در کارگاه اختلال ایجاد نکند، قانونگذار استفاده از نیم ساعت را به توافق کارگر و کارفرما موکول کرده است، ولی در هر حال این نیم ساعت جنبه حداقل دارد و نمی‌توان به کمتر از آن توافق کرد.

به هر صورت، از این دستور روشن می‌شود که کارگران در هفته، یعنی ۶ روز کاری، از سه ساعت تخفیف برخوردارند و ساعت کار هفتگی آنان ۴۱ ساعت است.

د) ممنوعیت کار اضافی، کار شبانه و سخت: مطابق ماده ۸۳ قانون مزبور: «ارجاع هر نوع کار اضافی و انجام کار در شب و نیز ارجاع کارهای سخت و زیان‌آور و خطرناک و حمل بار با دست و بیش از حد مجاز و بدون استفاده از وسایل مکانیکی برای کار نوجوان ممنوع است». به لحاظ آثار بدی که کار شبانه بر نوجوان دارد و برای جلوگیری از سوءاستفاده از وجود آنها، انجام کار شبانه به وسیله نوجوان ممنوع اعلام شده است. در این ماده،

کلمه «خطرناک» مبهم است و معلوم نیست آیا کارهای خطرناک همان کارهای سخت و زیان‌آور است یا علاوه بر کارهای سخت و زیان‌آور، ارجاع کارهای خطرناک نیز به کارگر نوجوان ممنوع است. بی‌گمان اگر قانونگذار منظور اخیر را مدنظر داشته باشد، باید مصداق و تعریف کارهای خطرناک را روشن نماید.

ه) ممنوعیت کارهای مضر به سلامت و اخلاق نوجوان: ماده ۸۴ قانون کار مقرر داشته است: «در مشاغل و کارهایی که به علت ماهیت آن یا شرایطی که کار در آن انجام می‌شود، برای سلامتی یا اخلاق کارآموزان و نوجوانان زیان‌آور است، حداقل سن کار ۱۸ سال تمام خواهد بود. تشخیص این امر با وزارت کار و امور اجتماعی است.»

مطابق این ماده، کارهایی که به سلامتی اخلاقی نوجوان آسیب می‌رساند، دو دسته‌اند:

کارهایی که ماهیتاً زیان‌آورند. به‌عنوان نمونه، برخی از کارهای بهداشتی و درمانی که جنبه‌های جنسی دارد، در این دسته قرار می‌گیرند. کارهایی که به علت شرایطی که در آن انجام می‌شود، به اخلاق نوجوان زیان وارد می‌کند، مثل پذیرایی در قهوه‌خانه و انجام کار در حمام‌ها و... در عین حال، شاید این مثال‌ها دقیق نباشد. بنابراین، تفکیک بین کارهایی که به اخلاق کارگران بالای ۱۸ سال آسیب نمی‌رساند، اما کارگران زیر ۱۸ سال از آن مصون نیستند، به آسانی مقدور نیست. از این رو است که تشخیص این امر به عهده وزارت کار گذاشته شده است (1).

حمایت از حقوق کاری کودک و نوجوان در اسناد فراملی (بین‌المللی)

الف) اعلامیه جهانی حقوق کودک: در خصوص حمایت از حقوق کار اطفال، اعلامیه جهانی حقوق کودک در اصل ۹ مقرر داشته است: «کودک باید در برابر هرگونه غفلت، ظلم و استثمار حمایت شود. کودک نباید به هر شکلی وسیله مبادله قرار گیرد. کودک نباید قبل از رسیدن به حداقل مناسب به استخدام درآید و نباید به هیچ وجه امکان یا اجازه استخدام کودک در کارهایی داده شود که به سلامت یا آموزش وی لطمه زده و یا باعث اختلال رشد بدنی، فکری و یا اخلاقی وی گردد.»

ظاهراً منظور از وسیله مبادله قرار گرفتن مذکور در این اصل، خرید و فروش، معاوضه و به‌طور کلی سوداگری کودکان، یعنی برده‌داری، می‌باشد. ضمن این که اصل مذکور به جهت عدم تعریف واژه‌هایی چون «غفلت»، «ظلم»، «شقاوت» و «استثمار»، همچنین مشخص نمودن حداقل سن مناسب و مرجع تشخیص اختلال در رشد بدنی، فکری و اخلاقی اطفال ناقص می‌باشد (1).

ب) کنوانسیون حقوق کودک: دیدگاه حمایتی این کنوانسیون در خصوص کار اطفال بسیار صریح و روشن است. مطابق ماده ۳۲ آن، استثمار اقتصادی کودکان یا استفاده از آنها برای هرگونه کاری که برای آنها زیان‌بار بوده یا توفقی در آموزش و پرورش آنان فراهم آورد، ممنوع است و کشورهای عضو این کنوانسیون ملزم به اتخاذ تدابیر قانونی، اداری، اجتماعی و آموزشی جهت حفظ آثار در برابر کارهای زیان‌آور یا مختل‌کننده فعالیت‌های آموزشی و جسمی و روانی و اخلاقی آنان گردیده‌اند. بنابراین، در همین راستا و با توجه به موارد مربوط در سایر اسناد بین‌المللی، کشورهای طرف این پیمان به‌ویژه موارد زیر را مورد توجه قرار خواهند داد:

تعیین حداقل سن یا حداقل سنین برای انجام کار.

تعیین مقررات مناسب از نظر ساعت و شرایط کار.

تعیین مجازات‌ها یا اعمال سایر ضمانت‌های اجرایی مناسب جهت تضمین اجرایی مؤثر مرتبط با مسئله کاری کودکان (1).

جواز تأدیب

به طور کلی، تأدیب کودک ممیز در موارد زیر مورد توافق فقها، اعم از شیعه و اهل سنت، است:

به جهت ارتکاب جرایمی که اگر فرد بالغ عاقل مرتکب شود، موجب حد یا تعزیر می‌باشد. این قسم از تأدیب که از آن به عنوان تعزیر یاد می‌شود، وظیفه حاکم شرع و دادگاه صالح می‌باشد.

برای تربیت کودک و نیز به جهت ارتکاب خطا و امور خلاف اخلاقی.

به جهت انجام مراسم دینی. تأدیب در دو قسم اخیر وظیفه پدر و مادر کودک و گاه معلم می‌باشد.

ادله جواز تنبیه کودک

الف) اصل این است که تأدیب کودک جایز نیست، چون خداوند متعال انسان را آزاد آفریده و کسی بر دیگری تسلطی ندارد، مگر آن که خداوند اجازه دهد. به علاوه، تنبیه و زدن دیگری، اذیت و ظلم به اوست و این اعمال در شرع مقدس اسلام نهی شده است، به طوری که برخی از روایات آن را جنگ با خدا و کفر می‌داند. راوی می‌گوید از امام صادق علیه السلام در مورد کلام خداوند متعال، «وَعَنْ يُرِدُ فِيهِ بِالْحَادِ بِظُلْمٍ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ»، کسی که اراده کند در زمین دست به ظلم و ستم بی‌الاید ما از عذاب دردناک به او می‌چشانیم، سؤال کردم. فرمود: هر ظلمی الحاد است و زدن خادمی که گناه نکرده از این نوع الحاد است. قال: «كُلُّ ظُلْمٍ الْحَادُّ وَ ضَرْبُ الْخَادِمِ فِي غَيْرِ ذَنْبٍ مِنْ ذَلِكَ الْإِلْحَادُ» (7). بنابراین، اگر نتوانیم از ادله فقهی جواز تأدیب کودک را استفاده کنیم، اصل عدم جواز به حال خود باقی است. همچنین، در مواردی که شک در جواز داریم، باید به اصل عدم جواز تمسک نمود.

ب) از ادله جواز کیفر مجرم در باب تعزیرات استفاده می‌شود که مجازات باید متناسب با میزان عقل و شعور مرتکب جرم باشد. این ویژگی را می‌توان به عنوان یک اصل از ادله مجازات‌های تعزیری استفاده کرد. به عبارت دیگر، مذاق شرع در باب تعزیرات مقتضی این معناست. بنابراین، به حکم این اصل، باید تأدیب و تنبیه کودک متناسب با عقل، شعور و درک وی، و نیز قوه جسمی او باشد و فراتر از آن جایز نیست. اما ادله تأدیب کودک به شرح زیر است:

به استناد برخی از روایات، مانند حدیث رفع قلم (8) که مفاد آن مورد قبول فقها است و بر طبق آن فتوا داده‌اند، کودک و مجنون مسئولیت کیفری ندارند و به طور قطع همانند اشخاص بالغ و عاقل تعقیب و مجازات نمی‌شوند. از سوی دیگر، به استناد روایاتی که در حد استفاضه، بلکه متواتر می‌باشد، تأدیب کودک و مجنون در صورت ارتکاب جرم با شرایط خاص تجویز شده است.

جمع بین این دو دسته از روایات ایجاب می‌کند که تأدیب کودک ممیز در مواردی که مرتکب خلاف شود، با وجود شرایطی که در فقه مقرر شده، جایز باشد. افزون بر این، به حکم عقل نیز برای اصلاح و تربیت کودک و نیز برای حفظ نظم و رعایت اصول اخلاقی در جامعه، همچنین به جهت این که کودک به ارتکاب جرایم عادت نکند، تأدیب وی جایز است. بدیهی است اگر کودکان، به ویژه آنان که تا رسیدن به سن بلوغ فاصله چندانی ندارند، در ارتکاب جرایم آزاد باشند و تأدیب نشوند، مشکلاتی برای خود و دیگران در جامعه ایجاد خواهند نمود. کوتاه سخن آن که تأدیب کودکان در جهت مصلحت و اصلاح آنان است و این تأدیب خود از مصادیق کمک به برّ و تقوی و عین احسان است: «أما على المحسنين من سبيل». از آنجا که حکمت جواز تأدیب کودکان رعایت مصلحت آنان است، بنابراین باید به آن مقدار که مقصود حاصل شود اکتفا نمود (9).

اشتراک مادر با پدر در ولایت بر تربیت فرزندان

پدر و مادر، هر دو در قبال تربیت کودک کانشان مسئول می‌باشند و ادله‌ای که ولایت پدر را اثبات می‌نماید، بر ولایت مادر بر تربیت کودک نیز دلالت دارد (9).

استحباب تعلیم و تربیت در بعضی امور

ادله‌ای که تا اینجا ذکر شده، بر وجوب تربیت فرزندان نسبت به آنچه دارای مصلحت می‌باشد و شارع نسبت به آن اهتمام دارد و در اصطلاح فقها «مصلحت ملزمه» نامیده می‌شود، مانند تعلیم اعتقادات مذهبی و معرفت نسبت به خداوند متعال و پیامبران و ائمه معصومین، و یا تربیت بر ترک زشتی‌ها و اعمال ناپسند، مثل سرقت، زنا و... دلالت دارد، زیرا عدم انجام وظیفه در این گونه موارد موجب ضرر بسیار بر طفل است. علاوه بر این، مستحب است والدین فرزندان را در اموری که دارای مصلحت کمتری نسبت به مورد اول می‌باشد، یعنی مصلحت غیر ملزمه، تعلیم و تربیت نمایند، مانند وادار نمودن آنها به آداب ملی و آنچه در نزد عقلا پسندیده است و نیز ملزم ساختن آنها به تمرین عبادات و تعلیم علوم و فنونی که برای آنها مفید است و در آینده می‌توانند از آن استفاده کنند. دلیل این حکم، برخی از آیات و روایات است، مانند آن که خداوند می‌فرماید: بر نیکی و تقوی تعاون و همکاری داشته باشید: «تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوَى».

آیت‌الله فاضل لنکرانی در تقریر استدلال به این آیه می‌نویسد: «ظاهر آیه شریفه هرچند دلالت بر وجوب تعاون و همکاری بر نیکی و تقوی دارد، لیکن چون می‌دانیم همکاری در این باره به‌طور مطلق واجب نیست، به‌ناچار باید از ظاهر آیه رفع ید نموده و حمل بر استحباب نماییم» (6).

این آیه شامل همکاری و تعاون والدین نسبت به فرزندانشان و تعلیم و تربیت آنها بر نیکی و تقوای الهی می‌شود.

همچنین، در روایات بسیاری بر این مسئله تأکید شده است، مانند آن که پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله می‌فرماید: فرزندان خود را اکرام و احترام کنید و با تربیت آنها به رعایت آداب نیک اجتماعی، به آنان احسان نمایید. در قبال این انجام وظیفه، خداوند شما را خواهد بخشید: «أَكْرِمُوا أَوْلَادَكُمْ وَ أَحْسِنُوا آدَابَهُمْ يُغْفَرْ لَكُمْ» (3).

الف) تربیت کودک توسط وصی

پدر و مادر و جد پدری که بر تربیت طفل ولایت دارند، می‌توانند وصیت کنند که بعد از فوتشان، وصی آنها در امور مربوط به تعلیم و تربیت کودک دخالت کند و مسئولیت آن را به عهده بگیرد. این مسئله در باب وصیت به ولایت و تصرف در امور صغار مطرح شده و مورد توافق فقها است (9).

ب) تربیت کودک توسط معلم

پدر و مادر می‌توانند به معلم اجازه دهند فرزندان را تعلیم و تربیت نماید و، به تعبیری دیگر، او را جهت تربیت به معلم واگذار نمایند. در این صورت، معلم وکیل آنها در تربیت کودک می‌گردد و از ناحیه آنها ولایت بر تربیت دارد. سیره متشرعه از گذشته بر این امر قائم بوده و برخی از روایات نیز بر جواز آن دلالت دارند (3).

ج) ولایت خویشاوندان بر تربیت کودک

بعد از پدر و مادر، جد پدری و نیز دیگر اقربا بر تربیت اطفال ولایت دارند و بر آنها واجب است امور مربوط به تعلیم و تربیت کودکان را به عهده بگیرند (9).

د) وجوب کفای تعلیم و تربیت

به این معنی که تربیت کودک در زمانی که مستعد قبول آن می‌باشد و در ساختن شخصیت وی مؤثر است، نباید مهمل گذاشته شود، زیرا عدم تربیت صحیح او در چنین موقعیتی ضرر بر اوست و بی‌تردید موجب فساد عقیده و عمل وی در آینده و انحراف او از صراط مستقیم خواهد شد و به‌طور قطع مبعوض شارع مقدس است و بدان راضی نیست. بنابراین، در صورتی که پدر و مادر هر دو زنده و واجد شرایط لازم برای تربیت کودک باشند، تعلیم و تربیت بر هر دو واجب است و اگر یکی از آنها به انجام آن مبادرت نمود، از دیگری ساقط می‌شود و اگر هیچ‌کدام به مسئولیت خود عمل ننمودند، هر دو گناهکار می‌باشند. البته نسبت به حضانت و نگهداری کودک در سال‌های اول عمر کودک، مادر اولویت دارد و در صورتی که کودک پدر و مادر ندارد یا شرایط لازم برای تربیت وی را ندارند، وجوب تربیت بر خویشاوندان کودک، یعنی جد و جدۀ پدری یا مادری و عموها و دایی‌ها و خاله‌ها، به ترتیب طبقات ارث، یعنی الأقرب فالأقرب، فعلی می‌شود و باید به انجام آن همت گمارند.

مرحوم علامه در خصوص مسئله حضانت کودک می‌نویسد: «اگر پدر و مادر نباشند، جد اولویت دارد و اگر جد هم نباشد، دیگر اقارب به ترتیب ارث اولویت دارند، و خواهری که از پدر و مادر هر دو منتسب به طفل می‌باشد یا از طرف پدر منتسب است، نسبت به خواهری که فقط از طرف مادر منتسب است، اولویت دارد، به دلیل این که قرابت او بیشتر است یا در ارث نصیب بیشتری دارد. همچنین، مادر پدر نسبت به مادر اولویت دارد و جدۀ نسبت به خواهر، به دلیل این که جدۀ به منزله مادر است و عمه و خاله هر دو مساوی هستند و اگر در طبقه‌ای چند نفر مساوی باشند، به حکم قرعه مشخص می‌شود» (10).

برخی دیگر از فقها نیز عباراتشان این گونه است: از آنچه ذکر شد روشن گردید، ولایت بر تربیت کودک حکم است و از طرف والدین قابل اسقاط نیست، بلکه اگر در این باره به وظیفه خود عمل نمودند، به شرحی که در مسئله نفقه کودک گذشت، حاکم شرع می‌تواند آنها را به انجام آن مجبور نماید و اگر نیاز باشد تعزیر نماید (7).

ه) شرایط مریبان اطفال

شرایطی که در حضانت طفل معتبر است، یعنی بلوغ، عقل، اسلام، توانایی، نداشتن مرض مسری و... در ولایت بر تربیت نیز معتبر است. بنابراین، فرد غیربالغ و غیررشید، کافر، مجنون و کسی که قدرت بر انجام تربیت، هر چند با گرفتن نایب، ندارد، و نیز فاسق بر طبق نظر کسانی که عدالت را لازم می‌دانند، و مادر طفل در صورتی که با مرد دیگری غیر از پدر طفل ازدواج نماید، بر تربیت ولایت ندارد و چه بسا با عروض این موانع، ولایت آنها ساقط می‌گردد.

و) ولایت حاکم بر تربیت کودکان بی‌سرپرست

بی‌تردید، حاکم شرع، یعنی فقیه جامع‌الشرایط، بر ایتمام و کودکان بی‌سرپرست، در صورتی که مادر و جد پدری و دیگر خویشاوندان از مراتب مختلف ارث را نداشته باشند، ولایت بر تربیت دارد و بر او واجب است در این باره اقدام نماید. فقیهان در این نظر اتفاق نظر دارند و شاید به دلیل بدیهی و روشن بودن مسئله، به صورت خاص و با صراحت از آن بحث ننموده‌اند، ولی دقت و تتبع در کلماتشان این مدعا را به خوبی اثبات می‌نماید. به‌عنوان نمونه، محقق کرکی نگاشته است: «اصحاب و فقهای شیعه - رضوان الله تعالی علیهم - متفق‌اند که فقیه عادل و معتقد به امامت امامان معصوم، در صورتی که جامع شرایط فتوا باشد، یعنی مجتهد، از جانب ائمه در حال غیبت در جمیع اموری که نیابت‌پذیر است، نیابت دارد» (11). شهید ثانی نیز نوشته است: «ولایت حاکم عمومیت دارد و برای اثبات آن نیاز به دلیل نیست» (3).

همچنین، امام خمینی رحمه الله می گوید: «در تمام مواردی که ائمه معصومین به عنوان سلطان و حاکم بر امت اسلامی ولایت دارند، برای فقیه جامع الشرایط از جانب آنها ولایت ثابت است و خروج از این قاعده کلیه، نیاز به دلیل دارد که ثابت شود ولایت در موردی خاص، اختصاص به امام معصوم علیه السلام دارد» (12).

بسیاری از فقهای دیگر نیز چنین مطالبی را ابراز داشته اند (3, 7, 13).

ز) ادله ولایت حاکم بر تربیت کودکان بی سرپرست

این ادله به قرار زیر است:

اطلاق ادله ای که بر عموم ولایت حاکم دلالت دارد (13).

و جوب حفظ نظام، زیرا بی تردید حفظ نظام واجب است (12) و مهمل گذاردن کودکان بی سرپرست و تربیت نمودن آنها به انحراف آنان منجر خواهد شد و چون فساد اجتماع به فساد افراد آن می باشد، در نتیجه این روش به تدریج به اختلال نظام می انجامد و واجب است از آن جلوگیری به عمل آید و این مسئولیت ابتدا به عهده حاکم شرع است.

اولویت قطعیه، با این توضیح که گفته شود حاکم بر اموال و تزویج ایتم ولایت دارد (9). تربیت صحیح آنها در اصلاح دین و دنیای آنان مؤثر است و از اهمیت بیشتری برخوردار است. به اولویت قطعیه باید در این گونه موارد نیز ولایت داشته باشد.

اجماع. از عبارات برخی از فقها استفاده می شود در هر مورد نیاز شدید به اعمال ولایت باشد، با استناد به اجماع برای حاکم ولایت ثابت است (11). مسئله مورد بحث یکی از این موارد است.

ادله ای که دلالت بر وجوب حضانت لقیط دارد، بر وجوب تربیت ایتم و صغار بی سرپرست نیز دلالت دارد و قدر متیقن از آن حاکم است. سیره متشرعه و ولایت بر حسب.

عموم بعضی از روایات. علاوه بر ادله ای که ذکر شد، عموم و اطلاق بعضی از اخبار نیز بر مسئله مورد بحث دلالت دارد.

ولایت پدر و جد پدری بر تأدیب کودک و ادله آن

بی تردید، پدر و جد پدری بر تأدیب کودک ممیز ولایت دارند. فقها در خلال مباحث مختلف به این حکم تصریح نموده و آن را امری مسلم دانسته اند (11). ادله ای که می تواند در این حکم مستند قرار گیرد، عبارت اند از:

الف) امر به تأدیب در قرآن: در قرآن می خوانیم: ای مؤمنین، خود و خانواده خویش را از آتش دوزخ محافظت کنید. «یا ایها الذین آمنوا قوا أنفسکم و أهلیکم نارا و قودها الناس و الحجاره علیها ملائکه غلاظ شداد». کلمه «قوا» از ماده «وقایه» به معنای محافظت، نگهداری و منع است (2) و با عنایت به اطلاق کلمه «اهل» که به طور قطع فرزندان را شامل می گردد، معنای آیه چنین می شود: بر مؤمنین واجب است خود، خانواده و فرزندان خویش را از هر عملی که موجب عذاب الهی است، بازدارند. بازداشتن از عذاب به این است که آنها را به انجام واجبات و کارهای شایسته و دوری از معاصی، امر و نهی نمایند (9). بدیهی است عمل به این وظیفه متوقف بر تأدیب است، زیرا امر و نهی تنها در قالب موعظه و نصیحت نیست. چه بسا به دلایل مختلف این گونه امور تأثیر خود را از دست می دهند. از این رو، در مواردی که اولیای اطفال اطمینان دارند که فقط تنبیه و تأدیب، فرزندان را از انجام عملی که موجب عذاب الهی است باز می دارد، با استفاده از اطلاق آیه می توان حکم نمود که باید به انجام آن اقدام نمایند، چرا که در این صورت تنها وسیله نگهداری و محافظت اطفال تأدیب است. به همین جهت، برخی از مفسرین در تفسیر آیه نگاشته اند: «مقصود این است که شخص، خودش و خانواده و فرزندان خویش را تأدیب نماید و یکی از این موارد تأدیب، ضرب و عقوبت است» (9). برخی دیگر در ذیل همین آیه به

روایاتی استناد نموده‌اند که از پیغمبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله نقل شده، مبنی بر این که اگر کودک به سن ده‌سالگی رسیده و در انجام نماز کوتاهی می‌نماید، او را با زدن تأدیب نماید (9).

ب) استفاده از مفاد روایات: روایاتی که بر ولایت پدر و جد پدری بر تأدیب کودک دلالت دارد، بر چند دسته تقسیم می‌شود. دسته اول: روایاتی است که به‌طور مطلق دلالت بر تأدیب دارد. امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید: کودک را تا سن هفت‌سالگی آزاد بگذارید، آنگاه به مدت هفت سال او را تربیت و تأدیب نمایید و در هفت سال سوم همراه و مشاور خود قرار دهید. در این صورت، باید به نیکی و رستگاری گرایش داشته باشد و گرنه امید خیری در او نیست. «قال: دَعِ ابْنَكَ يَلْعَبُ سَبْعَ سِنِينَ وَ لَا يُؤَدَّبُ سَبْعَ سِنِينَ وَ الزَّمَهُ نَفْسَكَ سَبْعَ سِنِينَ فَإِنْ أَفْلَحَ وَ الْإِفْلَاحُ خَيْرٌ فِيهِ» (3).

ولایت حاکم مشروط به نبودن پدر و مادر

ولایت حاکم بر تربیت کودک بی‌سرپرست، مشروط به این است که پدر و مادر نداشته باشند و یا پدر و مادر قادر به انجام آن نباشند، اعم از این که فاقد توانایی مالی باشند یا توانایی فکری. دلیل این مدعا هم اصل است (7)، زیرا ولایت برخلاف اصل است. بنابراین، باید به موردی که قدر متیقن است اکتفا شود، یعنی نبودن پدر و مادر، و با وجود آنها تردید پیدا می‌شود که آیا ولایت جعل شده یا خیر؛ اصل عدم جعل آن است و دلیل دیگر، روایات است که در باب ولایت بر اموال و غیر آن وارد شده است.

محقق نراقی در بحث از ولایت حاکم بر اموال ایتمام می‌نویسد: «آیا ولایت حاکم مطلق است، یعنی حتی با وجود پدر و جد و جد پدری و وصی، یا این‌گونه نیست؟ ظاهراً اختلافی نیست که اختصاص به مواردی دارد که آنها نباشند و از ادله بیش از این چیزی به دست نمی‌آید» (11).

ادله اثبات ولایت حاکم بر تأدیب

الف) استفاده از مفاد روایات: روایاتی در حد استفاضه، بلکه به تواتر معنوی، دلالت بر جواز تأدیب کودک دارند. قدر متیقن برای این حکم این است که کسی که در مورد او اطمینان بیشتری وجود دارد و او فقیه جامع‌الشرایط است، و نیز دادگاه صالح که تحت نظارت فقیه جامع‌الشرایط انجام وظیفه می‌نماید.

ب) تنقیح مناط: از بعضی از روایات استفاده می‌شود که حضرت رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله و امیرالمؤمنین علیه‌السلام کودک و معجون را به جهت ارتکاب فحشا و جرم تأدیب می‌نمودند و بر انجام آن ولایت داشته‌اند. با قبول این که این وظیفه را به‌عنوان حاکم دارا بودند، به حکم تنقیح مناط برای حاکم شرع جامع‌الشرایط نیز اثبات می‌گردد.

ج) اولویت: در روایت معتبری، راوی می‌گوید از امام صادق علیه‌السلام سؤال کردم آیا اقامه حدود از وظایف سلطان است یا قاضی؟ فرمود: مسئولیت اقامه حدود را کسی به عهده دارد که به صدور حکم اقدام می‌نماید. «إِقَامَةُ الْحُدُودِ إِلَى مَنْ أَلَيْهِ الْحُكْمُ» (7). اگر تأدیب از مصادیق حدود باشد، این روایت به صراحت بر ولایت حاکم نسبت به آن دلالت دارد و اگر از مصادیق حدود نباشد، به حکم اولویت بر این مسئله دلالت می‌کند، زیرا ولایت بر اجرای حدود که از هر جهت دارای اهمیت بیشتری است به حاکم داده شده و به اولویت قطعی در تأدیب باید این مسئولیت را به عهده داشته باشد، چرا که حد، تعزیر و تأدیب از این جهت که اجرای آنها در جهت مصلحت فرد و جامعه می‌باشد، مشترک‌اند، اگرچه هر کدام شرایط مخصوص به خود را نیز دارا می‌باشند. افزون بر این، صدور حکم تأدیب در ارتکاب جنایات با حاکم است و اجرای آن نیز باید توسط وی انجام شود.

د) جلوگیری از فساد و امور خلاف مصالح عمومی: از جمله وظایف حاکم و دولت اسلامی، قطع ریشه‌های فساد و حرکت در جهت مصالح مردم است. برای تحقق این خواسته، نیاز به انجام اموری است، از جمله این که اگر افرادی واجد شرایط اجرای حدود و تعزیرات نبودند، مانند کودک و مجنون، مرتکب فحشا، فساد و اعمال خلاف مصالح عمومی شدند، باید تأدیب گردند (12).

ه) اقامه معروف و دفع منکر: امر به معروف و نهی از منکر دارای مراتبی است. برای انجام بعضی از مراتب آن که نیاز به ضرب و تأدیب است، در بین فقها در این باره دو نظر وجود دارد. برخی از آنها اجازه حاکم شرع را برای ضرب و تأدیب لازم می‌دانند (7) و برخی دیگر لازم نمی‌دانند (14). در هر صورت، برای شخص حاکم شرع و کسی که به امر و اجازه او به این وظیفه عمل می‌نماید، ولایت بر تأدیب کودک و مجنون از باب امر به معروف و نهی از منکر ثابت است.

فقها این واجب را به چند قسم تقسیم نموده‌اند: قسمی از آن اختصاص به واجبات و محرمات دارد و قسمی دیگر در مستحبات و مکروهات نیز جاری است. قسم اخیر شامل افعال کودک و مجنون می‌گردد. بنابراین، اگر نوجوانی نماز نخواند، با این که نماز خواندن در حق او مستحب است، بنابر این که عبادات کودک ممیز استحباب داشته باشد، حاکم شرع برای وادار ساختن او به این مهم ولایت دارد و همین‌طور برای بازداشتن او از انجام امور خلاف مصالح اجتماعی.

و) حسبی بودن تأدیب کودک: ارتکاب جرایم و انجام امور خلاف مصالح عمومی در شکل فراگیر آن، هر چند تحت عنوان واجب و حرام قرار نگیرد، از اموری است که در هر صورت باید از آن جلوگیری شود. فقها انجام آن را از امور حسبیه دانسته‌اند که بی‌گمان حاکم شرع بر آن ولایت دارد (14).

بی‌تردید، شارع راضی نیست که بعضی از امور در جامعه انجام شود و بعضی دیگر ترک گردد. ارتکاب فحشا و منکر و تخلف از رسوم صحیح اجتماعی، هر چند به وسیله کودک و مجنون انجام شود، به‌ویژه اگر همگانی و فراگیر باشد، از این امور است. قدر متیقن از افرادی که ولایت بر انجام آن دارند، به‌ویژه در موردی که پدر و جد پدری به این وظیفه اقدام نمایند، حاکم جامع‌الشرایط است. تحلیلی که برخی از فقها در لزوم اجرای حدود ذکر نموده‌اند، شامل تأدیب نیز می‌گردد.

نتیجه این که به مفاد ادله‌ای که یاد شد، حاکم شرع ولایت دارد کودک ممیز را به جهت ارتکاب معاصی و جرایم، از قبیل زنا، سرقت، لواط و به‌طور کلی امور کیفری، تأدیب نماید و تحقیق و اثبات این امور فقط با نظر قاضی و دادگاه صالح امکان‌پذیر است.

بزهکاری کودکان و تأدیب آنها

بزهکار واژه حقوقی است و در فرهنگ اصطلاحات جزایی، آن را به معنی مجرم و کسی که مرتکب جرم می‌شود، معنی کرده‌اند (4). در فرهنگ مذهبی و فقهی نیز همین معنی از آن اراده می‌شود و به گفته بعضی از صاحب‌نظران در مسائل حقوقی، این اصطلاح غالباً معادل جرم و به‌ویژه در ارتباط با جرایم ارتكابی از سوی اطفال و نوجوانان به کار می‌رود. اینان معتقدند که بزهکاری مفهومی جزایی است و به عملی اطلاق می‌گردد که قانون آن را مجرمانه می‌داند. پس بزهکاری اطفال پدیده‌ای اجتماعی و شامل مجموعه جرایم به وسیله کودکان و نوجوان می‌باشد (15).

البته این واژه در معنای غیرحقوقی شامل رفتارهایی از قبیل مدرسه‌گریزی، فرار از کنترل والدین و غیره استفاده می‌گردد، در حالی که در یک فرد بالغ چنین افعالی مجرمانه تلقی نمی‌شود (15).

در دین اسلام، حقوق کودک بزهکار در بالاترین سطح رعایت شده است، به گونه‌ای که عمل به دستورات آن در این زمینه، اصلاح کودک و سالم‌سازی جامعه را در پی خواهد داشت.

۱- گسترش بزهکاری در بین کودکان

امروزه پدیده بزهکاری اطفال و نوجوانان یکی از مشکلات بزرگ جوامع کنونی جهان است. اگر این معضل در سال‌های گذشته ویژه کشورهای پیشرفته صنعتی بوده، هم‌اکنون این پدیده با توسعه صنعت و انتقال عوارض آن و گسترش شهرنشینی در دنیا، جهانی شده است (15). آمارهای انتشار یافته نشان می‌دهد که به‌رغم بهبود وضع زندگی و معیشتی و ازدیاد سریع مؤسسات و خدمات اجتماعی در اکثر کشورهای جهان، جرایم ارتكابی اطفال و نوجوانان با سرعت و آهنگ بیشتری افزایش می‌یابد (16). به گفته یکی از پژوهشگران: «مشکل بزهکاری اطفال پیچیده و جهانی شده است. داده‌های آماری نشان می‌دهند که تقریباً در تمام دنیا، به استثنای ایالات متحده، نرخ بزهکاری اطفال در دهه ۱۹۹۰ افزایش یافته است. در اروپای غربی، که یکی از مناطق معدودی است که داده‌های آماری آن موجود است، دستگیری کودکان بزهکار کم‌سن‌وسال از نیمه دهه ۱۹۸۰ تا اواخر دهه ۱۹۹۰ حدود ۵۰ درصد افزایش یافته است. همچنین، از سال ۱۹۹۵ میزان بزهکاری کودکان در بسیاری از کشورهای اروپای شرقی و کشورهای مشترک‌المنافع بیش از ۳۰ درصد افزایش یافته است» (15). جامعه ما نیز مانند بسیاری از جوامع در حال توسعه، به‌ویژه با پیشرفت صنعت و هجوم فرهنگ غرب، شاهد ازدیاد کمی و کیفی پدیده بزهکاری اطفال گردیده است (15).

۲- علل افزایش بزهکاری در بین کودکان و نوجوانان

پژوهشگران افزایش بزهکاری و خشونت در بین نوجوانان را ناشی از علل گوناگون دانسته‌اند، از جمله:

(الف) عده‌ای آن را از ویژگی‌های جوامع متمدن دانسته و معتقدند که بشر به همان سرعتی که به سوی ترقی و تکامل صنعتی و مادی پیش می‌رود، از معنویت دور شده و در نتیجه به تبهکاری و قانون‌شکنی روی می‌آورد.

(ب) عده‌ای نیز ازدیاد جرایم را محصول سستی اعتقادات دینی و مذهبی دانسته و معتقدند که علم، ایمان و عمل صالح موجبات رشد انسان را فراهم می‌سازد و آفاتی نظیر خودپرستی، حب دنیا یا نیازدگی، غفلت، تکبر و خودبرتربینی سبب می‌گردد که انسان از رشد و کمال بازماند و در نتیجه به طرف بزهکاری سوق داده شود (16).

(ج) برخی دیگر فقر، افزایش مواد مخدر و خشونت حاکم بر خانواده و جامعه را از جمله علل افزایش بزهکاری می‌دانند. فقر زائیده نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی است و موجب می‌گردد بیشترین میزان خشونت از آن جوامعی باشد که بالاترین نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی را دارا هستند (15).

(د) وضعیت نابسامان اقتصادی نیز در گسترش بزهکاری نوجوانان نقش دارد. میزان بزهکاری ممکن است تحت تأثیر وضعیت اقتصادی کشور قرار گیرد. فقدان فرصت‌های اقتصادی مشروع و قانونی ممکن است فرد را به سوی خشونت سوق دهد (15).

(ه) مشکلات خانوادگی، شامل ازهم‌پاشیدگی خانواده، انحراف و بزهکاری والدین یا یکی از اعضای خانواده، سوءرفتار و بی‌توجهی والدین نسبت به فرزندان، یکی دیگر از عوامل بزهکاری کودکان و نوجوانان دانسته شده است.

(و) مسائل آموزشی، مانند عدم امکان استفاده از امکانات تحصیلی، ضعف و ناتوانی در تحصیل، تحصیل در مدارس با کمترین امکانات و ترک تحصیل، از عواملی است که می‌تواند موجب بزهکاری کودکان و نوجوانان شود.

(ز) مهاجرت هم یکی دیگر از علل افزایش بزهکاری نوجوانان، مهاجرت افراد و افزایش جمعیت نامتجانس در شهرهاست (15).

(ح) عده‌ای بر این باورند که جنگ از علل اساسی ازدیاد جرایم ارتكابی اطفال و نوجوانان است. به‌عنوان نمونه، جنگ جهانی دوم باعث گردید که در کلیه کشورهای درگیر، اعم از این که فاتح جنگ بوده یا مغلوب دشمن شده‌اند، تعداد جرایم اطفال و نوجوانان افزایش یابد. اسارت، خانه‌به‌دوشی،

کار اجباری در پایگاه‌های دشمن و فاصله عظیم بین توسعه مادیات و کمبود معنویات، باعث تضاد فکری اطفال و خانواده آنان شده و اعتراضات اطفال ناشی از این تضادها به عناوین مختلف، با رفتار ضد اجتماعی، از قبیل جرایم مختلف، اخلال در نظم و آرامش اجتماعی، حالت بی‌قیدی، سرکشی، پرخاشگری، ترک خانواده، اعتیاد و غیره را موجب گردیده است (16).

۳- مسئولیت کودک و ارتکاب بزه

الف) مسئولیت مدنی کودک

در مسئولیت مدنی کودک، بحث از این است که هرگاه کودکی، اعم از ممیز و غیرممیز، با انجام عمل عمدی یا سهوی، زبانی به دیگری وارد کند، آیا مسئول جبران آن می‌باشد یا خیر؟

فقها معتقدند در احکام وضعی مانند ارث و ضمان ناشی از غضب و اتلاف، بلوغ و عقل شرط نیست (6). به عبارت دیگر، حجر صغیر در اسباب فعلیه مؤثر نیست و تنها به اسباب قولیه، یعنی عقود و ایقاعات، منحصر است. بنابراین، در فقه، مسئولیت مدنی کودک بدون تفکیک بین اتلاف و تسبیب مورد قبول قرار گرفته است.

ب) مسئولیت کیفری کودک

فقهای امامیه کودک را، اعم از ممیز و غیرممیز، فاقد مسئولیت کیفری می‌دانند. بنابراین، مجازات‌هایی که برای افراد بالغ مقرر شده بر کودک تحمیل نمی‌شود. در اسلام، مجازات بر چند رکن اساسی، یعنی بلوغ، عقل، علم و قصد و اختیار، استوار است. به همین دلیل، احکام کیفری نسبت به کودکان و نوجوانان متناسب با تغییر مراحل تولد تا زمان بلوغ پشت سر می‌گذارد، متفاوت است.

انسان از روز ولادت تا زمانی که به سن رشد و بلوغ می‌رسد، سه مرحله را طی می‌کند:

مرحله فقدان ادراک: طفل در این مرحله غیرممیز نامیده می‌شود. این مرحله از تولد آغاز می‌گردد و اغلب کودکان با رسیدن به سن هفت‌سالگی این مرحله را به پایان می‌رسانند.

مرحله ادراک ضعیف و ناقص: کودک را در این مرحله ممیز می‌نامند، یعنی به‌طور اجمالی توانایی دارد سود و زیان خود را تشخیص دهد. این مرحله به‌طور معمول از هفت‌سالگی آغاز و تا رسیدن به سن بلوغ ادامه می‌یابد.

مرحله ادراک تام: انسان در این مرحله بالغ و رشید نامیده می‌شود. انسان در مرحله سوم، با وجود شرایط مقرر در فقه، مشمول انواع مجازات‌های کیفری قرار می‌گیرد.

کودک در مرحله اول مسئولیت کیفری ندارد و هیچ‌یک از انواع مجازات، اعم از حدود، قصاص و تعزیرات، بر او اجرا نمی‌شود (3) و تأدیب نمی‌گردد، زیرا در این مرحله قادر به تشخیص امور نیست و به اهدافی که در اجرای مجازات‌ها مدنظر است، توجه ندارد.

محمدبن مسلم می‌گوید: از امام باقر علیه‌السلام راجع به کودکی که دزدی کرده بود سؤال کردم. فرمودند: اگر هفت سال یا کمتر دارد، مجازات از او برداشته شده است. قال: «إِنَّ كَانَ لَهُ سَعُ سِنِينَ أَوْ أَقَلُّ رُفِعَ عَنْهُ» (3).

۴- عدم جواز اجرای حدود بر کودک

حد در لغت به معنی منع و فاصله بین دو شیء است (2) و در اصطلاح فقها عبارت از مجازاتی است که نوع، میزان، کمیت و کیفیت آن توسط شارع مقدس تعیین گردیده است (11).

هرچند کودک ممیز باشد، مشمول کیفر حدود قرار نمی‌گیرد و اجرای مجازات بر او جایز نیست. این مسئله مورد توافق فقها است و در مباحث مختلف حدود و قصاص به آن تصریح نموده‌اند. به‌عنوان نمونه، شیخ مفید در بحث حد لواط می‌نویسد: «اگر این عمل شنیع را دو کودک مرتکب

شدند، مشمول حد لواط که بر افراد بالغ اجرا می‌شود، قرار نمی‌گیرند و فقط تأدیب می‌شوند» (3). شبیه این عبارت را دیگر فقها ذکر نموده‌اند (12). امام خمینی قدس سره در بحث از اجرای حد زنا می‌فرماید: شرط اجرای حد بر زانی و زانیه، بلوغ و عقل است. از این رو، پسر و دختری که به حد بلوغ نرسیده‌اند و نیز مجنون در صورت ارتکاب زنا مشمول اجرای حد قرار نمی‌گیرند (12). نزدیک به این مضمون را آیت‌الله فاضل لنکرانی در تفصیل الشریعه آورده است (12).

ادله عدم جواز اجرای حدود بر کودک

الف) اصل عدم جواز، به این معنی که در اجرای حد بر کودک بی‌گمان تردید پیدا می‌شود و چون دلیلی برای اجرای آن وجود ندارد، عدم جواز آن اثبات می‌گردد (9).

ب) حدیث رفع قلم (8) که در بین فقها معروف و مشهور است و به مفاد آن فتوا داده‌اند. بر طبق این حدیث، قلم تکلیف، الزام و مجازات از کودک تا زمانی که به سن بلوغ نرسیده، برداشته شده است.

ج) اجرای حد فرع تکلیف می‌باشد و مفروض این است که کودک تا زمانی که به حد بلوغ نرسیده، دارای تکلیف نیست. بنابراین، مشمول اجرای حد قرار نمی‌گیرد (10).

د) روایاتی در حد استفاضه، از جمله در حدیث صحیح، امام صادق علیه‌السلام از جد بزرگوارش امیرالمؤمنین علیه‌السلام نقل می‌کند که فرموده است: بر کودک تا زمانی که به حد بلوغ نرسیده است، اجرای حد نمی‌شود. قال: «وَلَا عَلَى الصَّبِيِّ حَتَّى يُدْرِكَ» (3).

در روایت دیگری، امام باقر علیه‌السلام در جواب این سؤال که چه زمانی بر دختر اجرای حد می‌گردد، فرموده است: تا زمانی که به حد بلوغ نرسیده است، مشمول اجرای کیفر حدود به‌طور کامل، آن‌گونه که بر افراد مکلف اجرا می‌شود، قرار نمی‌گیرد: «وَأَمَّا الْحُدُودُ الْكَامِلَةُ الَّتِي يُؤْخَذُ بِهَا الرِّجَالُ فَلَا» (3).

ح) بعضی از فقیهان در این باره ادعای اجماع نموده‌اند (11).

۵- عدم جواز اجرای تعزیر بر کودک

تعزیر در لغت در معانی مختلف، از جمله ردع و منع، زدن کمتر از حد، ضرب شدید، سرزنش و ملامت، اعانت و یاری نمودن، به کار رفته است (2). مقصود از تعزیر در اصطلاح فقها مجازاتی است که شارع مقدس اندازه و مقدار آن را تعیین ننموده و به نظر حاکم شرع واگذار شده است (3). هرچند مجازات تعزیری با حدود تفاوت‌هایی دارد، ولی در این که هر دو مجازات محسوب می‌شوند و باید بعد از آن که جرم مجرم با ادله شرعی اثبات گردید، بر وی اعمال گردد، مشترک می‌باشند.

به عبارت دیگر، فقها در بیان موارد اجرای تعزیر اذعان نموده‌اند که تعزیر مجازات کسانی است که مرتکب حرام شوند یا واجبی را ترک نمایند. در این صورت، بر امام لازم است که کمتر از حد آنان را تعزیر نماید (10).

بدیهی است در تعلق تکلیف، بلوغ و عقل شرط است و از آنجا که حرام و واجب مربوط به مکلفین می‌باشد و کودک تا زمانی که به حد بلوغ نرسیده دارای تکلیف الزام‌آور نیست، بنابراین مشمول مجازات تعزیری قرار نمی‌گیرد.

مسئولیت کیفری کودک در قانون مجازات اسلامی

بر اساس ماده ۴۹ قانون مجازات اسلامی، اطفال در صورت ارتکاب جرم مبرا از مسئولیت کیفری هستند و در تبصره همین ماده آمده است که منظور از طفل کسی است که به حد بلوغ شرعی نرسیده باشد.

به عبارت دیگر، اگر کسی به حد بلوغ شرعی برسد، دارای مسئولیت کیفری است و در صورت ارتکاب هر نوع بزهکاری، به مانند فرد بزرگسال با وی رفتار خواهد شد، زیرا فرض بر این است که هر فردی که به سن بلوغ شرعی برسد، از جهت قوای عقلی کامل است و قادر به تمییز خیر از شر می‌باشد و در نتیجه می‌باید عواقب اعمال خود را بپذیرد.

از طرف دیگر، قانونگذار لفظ «جرم» را به‌طور عام و مطلق به کار برده و بر اساس ماده ۲ همین قانون، «هر فعل یا ترک فعلی که در قانون برای آن مجازات تعیین شده باشد، جرم محسوب می‌شود». بنابراین، بر اساس ماده ۴۹ قانون مزبور، هرگاه کودکی که به حد بلوغ نرسیده باشد مرتکب جرم شود، از مجازات کیفری مبرا است و نمی‌توان او را به مجازات عمل ارتكابی محکوم نمود. از جمله ماده ۶۴ در خصوص حد زنا مقرر می‌دارد: «زنا در صورتی موجب حد می‌باشد که زانی یا زانیه، بالغ و عاقل و مختار باشد». یعنی عقل و بلوغ شرط اجرای حد است و بدون آن، مجازات حد نیست.

حمایت از کودکان بزهکار در اسناد بین‌الملل

در ماده ۴۰ کنوانسیون حقوق کودک به حقوق کیفری کودکان بزهکار توجه شده و دولت‌ها را به تضمین حقوقی که کودک متهم یا مجرم در دوران رسیدگی به محکومیت دارد، ترغیب و در پاره‌ای موارد ملزم نموده است. مطابق بند ۱ ماده مزبور، دولت‌ها باید تلاش خود را به حفظ کرامت انسانی و فراهم نمودن محیط مساعد برای بازگشت بزهکار به جامعه و عادی‌سازی این روند معطوف دارند. در بند ۲ به‌طور مشروح به اموری تذکر داده شده که به اختصار چنین است:

الف) هیچ کودکی نباید به خاطر اعمالی که در زمان ارتکاب توسط قانون ملی یا بین‌المللی منع نشده، متهم یا مجرم به نقض قانون کیفری شناخته شود.

ب) هر کودکی که متهم یا محکوم به نقض قوانین کیفری شود، دست کم دارای تأمین‌های زیر خواهد شد:
بی‌گناه شناخته شود تا زمانی که جرم طبق قانون ثابت نشده است.

اطلاع مستقیم و سریع از اتهامات وارد شده علیه وی و، در صورت لزوم، از طریق والدین و قیم‌های قانونی و حق داشتن مشاوره حقوقی. روشن شدن موضوع در اسرع وقت توسط مقام یا ارگان قضایی بی‌طرف و مستقل و طی یک دادرسی عادلانه. مجبور نبودن به دادن شهادت یا اظهار تقصیر.

دسترسی به مقام یا ارگان قضایی ذی‌صلاح، بی‌طرف و مستقل بالاتر در صورت مجرم شناخته شدن. حق استفاده رایگان از مترجم.

محرمانه بودن کامل موضوع در طول تمام مراحل دادرسی.

همچنین، در بند ۳ ماده مزبور خواسته شده اموری رعایت شود، از جمله تعیین حداقل سنی که پایین‌تر از آن کودکان را نتوان دارای قابلیت نقض قوانین جزایی محسوب کرد. نیز در بند ۴ خواسته شده است که برای تضمین این که با کودکان به روشی متناسب با رفاه آنان و متناسب با شرایط و جرم آنان رفتار شود، باید امکانات گوناگون، از قبیل مقررات مراقبت، راهنمایی و تمهیدات دیگری که جای مراقبت در مؤسسات را بگیرند، فراهم باشد.

نتیجه گیری

در مورد مفهوم کودک، بین دیدگاه نظام بین‌المللی حقوق بشر و فقه امامیه تفاوت است. در نظام بین‌المللی حقوق بشر، مطابق ماده ۱ پیمان‌نامه حقوق کودک، منظور از کودک هر انسان کمتر از هجده سال است، لیکن در فقه امامیه کودک به کسی گفته می‌شود که هنوز به سن بلوغ شرعی، یعنی دختران نه سال تمام قمری و پسران پانزده سال تمام قمری، نرسیده باشد. اما با توجه به این که ذیل ماده ۱ پیمان‌نامه آمده است «مگر آن که طبق قانون قابل اعمال در مورد کودک، سن قانونی کمتر تعیین شده باشد»، کنوانسیون در عمل، دیدگاه فقه امامیه را پذیرفته است. اصطلاح تنبیه و مجازات بدنی و مفاهیم مرتبط با آن، نظیر مجازات تحقیرآمیز، ظالمانه و غیرانسانی، در هیچ‌یک از اسناد بین‌المللی حقوق بشری تعریف نشده‌اند، ولی از رویه دولت‌ها و حقوق بشر بین‌الملل می‌توان مصادیق و توصیفاتی را یافت که به روشن شدن مفهوم آنها کمک نماید، و حتی در برخی از اسناد به مصادیقی چون سیلی زدن، شلاق زدن، لگد زدن و... به عنوان مصادیق تنبیه بدنی در کودکان و عملی غیرقانونی اشاره شده است. رویکرد نظام بین‌الملل حقوق بشر، ممنوعیت تنبیه بدنی کودکان در سه حوزه سیستم کیفری، مدرسه، یعنی نهادهای آموزشی و تربیتی، و خانواده است. علاوه بر آن، ضمن ممنوعیت شکنجه و سایر رفتارهای غیرانسانی، ظالمانه و تحقیرآمیز نیز به این ممنوعیت تصریح شده است. امروزه ممنوعیت تنبیه و مجازات بدنی کودکان در نظام بین‌المللی حقوق بشر یک اصل مسلم محسوب می‌شود. این اصل هم بر مبنای قراردادی و معاهداتی، و هم بر مبنای حقوق بین‌المللی عرفی قابل اثبات است. نکته مهم دیگر و شایان توجه این که ممنوعیت شکنجه و رفتارهای ظالمانه و غیرانسانی مطلق بوده و حق مصونیت از شکنجه در زمره حقوق غیرقابل انحراف، یعنی غیرقابل تطبیق، است و با توجه به وضعیت فیزیکی و روحی کودکان که با بزرگسالان تفاوت داشته و ممکن است عملی برای یک بزرگسال شکنجه نباشد، اما برای کودک شکنجه محسوب شود، در صورتی که عمل صورت گرفته از مصادیق شکنجه کودکان باشد، چنین چیزی را می‌توان به تنبیه بدنی کودکان سرایت داد و ممنوعیت آن را از حقوق غیرقابل انحراف دانست. لیکن با توجه به رویه دولت‌ها مشاهده می‌شود که به‌رغم تمام تلاش‌های صورت گرفته توسط مجامع بین‌المللی برای از بین بردن و حذف تمامی انواع مجازات بدنی، هنوز در عمل اجماعی جهانی بر این مطلب در سطح دولت‌ها نیست و در بسیاری از دولت‌ها تنبیه بدنی کودکان به‌طور مطلق ممنوع نشده است. از دیدگاه فقه شیعی می‌توان چنین گفت: آنچه در روایات و کلمات فقهای امامیه در مورد تنبیه بدنی کودکان بیان شده، با لفظ «تأدیب الصبی» آمده و تأدیب به این معناست که انسان کودک را به نیکی‌ها دعوت کرده و از زشتی‌ها و پلیدی‌ها بازدارد. با بررسی کلمات فقهای شیعه و ادله وارد در این بحث، معلوم می‌شود که در این دیدگاه تنها برخی اشخاص، چون حاکم، پدر و معلم، می‌توانند کودکان را در راستای تربیتشان تأدیب کنند، که یکی از مصادیق آن تأدیب به وسیله زدن کودک است. به همین دلیل، در فقه امامیه به استناد روایات معصومان و ادله دیگر، تنبیه بدنی کودکان نه به صورت مطلق، بلکه به‌عنوان عملی در راستای مصالح عالیه آنان و برای بازداشتن کودکان از انجام کردارهای ناپسند و ناشایست و هدایتشان به سمت و سوی اعمال نیک و پسندیده جایز دانسته شده است. هیچ‌گاه تنبیه بدنی به‌عنوان یک راهکار اولیه پیشنهاد نشده است، بلکه در ابتدا بایستی از دیگر روش‌های تأدیبی، تذکر، موعظه، قهر و... استفاده شود و اگر هیچ‌یک از این راهکارها برای هدایت و تربیت کودک موفق نبود، حاکم، پدر و معلم مجاز هستند که از تنبیه بدنی با شرایط فوق استفاده کنند.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ گونه تضاد منافی وجود ندارد.

موازین اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازین و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

References

1. Beigi J. Child Victimization in Iranian Law. Tehran: Mizan; 2005.
2. Ibn Manzur M. Lisan al-Arab. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-Arabi; 1995.
3. Al-Amili Za-DiA. Al-Rawdah al-Bahiyyah: Majma' al-Fikr al-Islami; 2003.
4. Imani A. Dictionary of Criminal Legal Terms. Tehran: Aryan; 2003.
5. Hilli HiY. Tahrir al-Ahkam al-Shar'iyah: Imam al-Sadiq Institute; 1999.
6. Bojnourdi MH. Al-Qawa'id al-Fiqhiyyah. Qom: Al-Hadi Publications; 1998.
7. Tusi MiH. Tahdhib al-Ahkam. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah; 1970.
8. Saduq AJfMiAia-HiB. Ma'ani al-Akhbar. Qom: Islamic Publishing Institute; 1995.
9. Ansari G, Colleagues. Encyclopedia of Children's Rulings and Their Evidences. Qom: Jurisprudential Center of the Immaculate Imams; 2004.
10. Hilli HiY. Qawa'id al-Ahkam. Qom: Islamic Publishing Institute; 1992.
11. Najafi MH. Jawahir al-Kalam. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-Arabi.
12. Fazel Lankarani M. Tafsil al-Shari'ah fi Sharh Tahrir al-Wasilah: Book of Hudud and Ta'zirat, Book of Qisas, Book of Marriage, and Book of Divorce. Qom: Jurisprudential Center of the Immaculate Imams.
13. Ardabili A. Majma' al-Fa'idah wa al-Burhan: Islamic Publishing Institute; 1982.
14. Ibn Idris MiA. Al-Sara'ir. Qom: Islamic Publishing Institute; 1989.
15. Moazami S. Juvenile Delinquency. Tehran: Dadgostar Publications; 2009.
16. Shambayati H. Juvenile Delinquency. Tehran: Majd / Zhubin; 2003.